

Михайло БАБІЙ

РЕЛІГІЙНИЙ КОМПОНЕНТ У СВІТСЬКІЙ ШКОЛІ ЗА УМОВ СВОБОДИ СОВІСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ І МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОВИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглянуто позитивні й негативні наслідки інкорпорації релігійного компонента в систему світської освіти та корелятивність цього процесу з принципами свободи совісті, українськими й міжнародними правовими нормами.

Останнім часом надзвичайно актуалізувалася в Україні проблема інкорпорації релігійного компонента в систему світської освіти. Свідчить про це активна тематизація в суспільстві питання про запровадження курсу «Християнської етики» в загальноосвітніх навчальних закладах. Ця проблема систематично піднімається і на зустрічах Президента України з предстоителями церков, у засобах масової інформації.

Суттєво впливає на актуалізацію цієї проблеми екстраординарна значущість як для держави, так і для релігійних організацій такої важливої сфери буття українського соціуму, як освіта. Саме тут найбільш чітко перетинаються їхні інтереси. І в цьому є своя логіка. Адже в царині освіти виховуються, формуються інтелектуально і морально громадяни як «Граду земного», так і певною мірою «Граду Божого». Тому не дивно, що релігійні організації активізували свої зусилля щодо уможливлення своєї присутності в загальноосвітньому просторі держави. Публічне обґрунтування ними цього прагнення не викликає заперечень. За своєю суттю воно спрямоване на зміцнення засад морально-етичного виховання покоління, яке підрастає, утвердження християнських у своїй основі духовних, моральних і культурних цінностей. Зрозуміло, що акцент робиться саме на християнській етиці, на необхідності формування християнського світогляду. І, що характерно, при цьому практично заперечується важливість загальнолюдських духовних і моральних цінностей. Окремі церкви, зокрема УПЦ КП, у своїх зверненнях настійно рекомендують батькам писати заяви керівникам шкіл з вимогою забезпечити їхнім дітям можливість вивчати курс з християнської етики і звільнити їх від відвідування уроків Етики, нібито не пов'язаних з духовними

традиціями і культурою українського народу, або інших подібних уроків морально-етичного характеру як таких, що не відповідають світогляду батьків.

Але ще майже 150 років тому (у 1859 році) відомий англійський філософ Джон Мілль застерігав, що намагання сформуванню тільки релігійну свідомість і почуття та відкидання тих світських норм, які до цього співіснували з християнською етикою і доповнювали її, переймаючи щось з її духу, призведе і навіть уже призводить до формування нищого, жалюгідного, рабського типу характеру. «Я вважаю, — наголошував Дж. Мілль, — що для морального відродження людства пліч-о-пліч з християнською етикою повинні існувати й інші етичні системи... Інтереси істини вимагають розмаїття точок зору [1, 59]. Такий висновок мислителя, як кажуть, на часі. Поспішність, непродуманість у цій важливій справі може лише завдати шкоди.

Прагнення вирішити зазначену проблему саме явковим порядком, ігнорування при цьому вимог закону, бажання прискорити цей процес політичними методами, без глибокого аналізу і врахування конкретних умов та особливостей релігійної ситуації в державі, чітких тенденцій до її антагонізації може призвести до негативних наслідків, зокрема, посилити протистояння між конфесіями, конфліктогенність між батьками і дітьми — адептами різних віросповідань. Як свідчить практика, при запровадженні курсу «Християнської етики» у школах західних областей держави (який, до речі, в окремих із них виходить за межі факультативного) ігнорується думка батьків, самих дітей. А уроки «Християнської етики» через відсутність належного контролю поступово трансформуються в уроки «Закону Божого» і катехизації. Наявність релігійної атрибутики у класах, здійснення молитви розглядаються як важливі невід'ємні складові навчально-виховного процесу. Як для державних чинників, так і для окремих релігійних організацій факт порушення у цьому разі вимог Конституції України, Закону України «Про освіту» залишається поза увагою, постає «безневинним» актом.

При цьому свідомо нехтуються основні принципові положення Закону України «Про освіту», зокрема такі як: пріоритетність загальнолюдських духовних цінностей; незалежність освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій; науковий, світський характер освіти (це положення ст. 6). А стаття 8 цього Закону конкретизує ці принципи. У пункті другому цієї статті чітко записано, що залучення учнів, студентів до участі в політичних, релігійних заходах під час навчально-виховного процесу не допустиме. Закон (ст. 9) дає також розгорнуте положення конституційного принципу відокремлення закладів освіти від церкви (релігійних організацій), стверджує світський характер освіти в Українській державі. До цього можна додати й чіткі принципові положення Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Важливе у контексті означених законодавчих актів те, що навчально-виховний процес у системі державної освіти має бути вільним від втручання релігійних організацій, так само, як освітня сфера церкви, інших релігійних спільнот — від втручання владних чинників. Проте факт залишається фактом — вимоги Конституції України, законодавство щодо свободи совісті ігнорують як окремі державні структури, так і релігійні організації, особливо

на регіональному рівні, вони забувають, що держава не бере на себе релігійного навчання і виховання своїх громадян. Слід зазначити, що часто поза увагою залишається те, що принцип свободи совісті, як і структурного компонента останньої — свободи віросповідання — право, передовсім, індивідуального, особистісного виміру. Однак нерідко принцип свободи совісті екстраполюється на колективні вияви релігійного світогляду, культової практики, отожднюється з правами релігійних організацій, що підпадають під поняття «свободи церкви» чи правильніше — «свободи релігійної організації».

Свобода совісті — феномен багатоаспектний. Він охоплює різноманітні сфери світоглядного, культурного, морального самовизначення і самореалізації особистості. І в даному контексті самовизначення в царині віросповідній — лише один, хоча й важливий, компонент архітекτονіки свободи совісті. На жаль, поліаспектне за своєю суттю поняття свободи совісті і в публікаціях, і нормативних актах найчастіше пов'язують, а правильніше буде сказати — отожднюють зі змістом свободи буття релігії, з реалізацією прав спільнот віруючих, релігійних організацій. При цьому акцент, як правило, і в нормативно-практичній площині вияву зокрема, і в запропонованих проектах змін до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», і в «Концепції державно-конфесійних відносин» робиться на свободах і правах релігійної спільноти. Мабуть такий підхід призводить до того, що індивідуальне право на свободу совісті в поліконфесійній державі на практиці підміняється правом релігійних організацій. Таким чином, у правовому полі чітко виявляються права лише віруючих, які вже здійснили свій вибір. А як бути з правом на свободу совісті того, хто ще не самовизначився або є невіруючим, а релігійним? А останніх, за даними соціологічних досліджень, в Україні більше третини. Вважаю, що варто подумати й над тим, чому сьогодні публічне визнання особистістю себе невіруючою, а тим більше атеїстом, вважається непристойним. У мас-медіа практично зникли матеріали критичного щодо релігії змісту. Це теж проблема, яка тісно пов'язана з порушенням свободи совісті, демократичних принципів, на яких прагнемо побудувати наше суспільство, виховати майбутні покоління громадян України.

Демократія, однак, як наголошується у «Пояснювальному меморандумі до рекомендацій ПАРЕ № 1396», не може «прийняти порушення людської гідності та прав людини в ім'я віри». Релігійні організації мають поважати й шанувати вимоги Конституції і законів України, право на свободу совісті всіх і кожного, зокрема й дітей. Свобода совісті для кожного покликана об'єднати в єдиному правовому полі секулярну і релігійну культури, науку і релігію, світську і релігійну мораль, віруючих і невіруючих [2, 28]. І коли наголос робиться на тому, щоб курс «Християнської етики» став засобом «формування християнського світогляду», то мета релігійних організацій стає очевидною. Однак виникає питання: як ця мета узгоджується із принципами рівної свободи різних віросповідань, рівності їх адептів перед законом, засадами свободи совісті, релігійного плюралізму, поліконфесійності й, зокрема, зі свободою буття релігійних меншин, особливо, так званого «нетрадиційного спрямування». До речі, в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН (№ 44/131 від 20.02.1990 р.) звертається увага держав-членів ООН на те,

щоб державні посадові особи, педагогічні працівники під час виконання своїх обов'язків поважали всі релігії і переконання й не допускали дискримінаційних дій щодо осіб, котрі мають інші переконання. Зауважимо також, що окреслена вище мета не корелюється з вимогами закону про свободу совісті (ст. 3), в якому чітко записано, що «ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду», що «не допускається будь-яке примушування... до навчання релігії».

Ведучи мову про спроби інкорпорації релігійного компонента в систему освіти, маємо брати до уваги й світський характер нашої держави й освіти. Маємо достатньо прикладів, коли цей важливий принцип, це й своєрідний статус-кво у ставленні нашої держави до світоглядних уподобань своїх громадян порушується, зокрема через освячення, ритуалізацію релігійними організаціями державних заходів, зокрема й під час офіційного відкриття нових шкіл і навіть кабінетів у державних установах тощо. У цьому разі забувається фундаментальне правило: базова цінність демократичного суспільства — світськість. Екстраординарною особливістю вияву останньої є світоглядна нейтральність держави, яка розповсюджується не лише на релігію, але й на інші типи світогляду. Світськість — надзвичайно важливий компонент у контексті проблеми, яку ми експлікуємо. Вона постає одним із суттєвих чинників забезпечування і гарантії свободи совісті, зокрема і в системі освіти — соціального інституту, який сьогодні найважливіший в аспекті соціалізації особистості. Отже, принцип світськості постає у правовому полі держави гарантією самостійності і свободи кожного вільно приймати відповідні рішення, самовизначатися у світоглядно-духовній сфері без втручання владного чинника.

Світська держава має забезпечувати такий стан речей, за якого ніяка конфесія (велика чи мала, «традиційна» чи «нетрадиційна»), а тим більш ніяка владна структура, не могли б нав'язувати будь-кому (зокрема батькам, дітям, віруючим, атеїстам) певні конфесійно обґрунтовані моральні, культурно-духовні засади, певну віросповідну ідентичність.

Світськість у контексті функціонування системи державної освіти має забезпечити набуття дітьми «інтелектуального інструментарію», який сприяв би формуванню їхньої здатності до самостійного мислення і вільного самовизначення у духовній, світоглядній сфері.

Тому учні, як і студенти, безперечно, повинні мати ґрунтовні наукові знання про релігію, її конфесійні вияви, напрями, течії, знати їх історію, базові положення їх вчень, моральні настанови. Збагачення знаннями про релігії в системі загальної і вищої освіти повинне дати майбутнім громадянам України «якісний інтелектуальний багаж», на базі якого вони могли б вільно виносити свої судження щодо релігійних питань, зокрема і морально-етичного виміру.

Цьому, на нашу думку, може сприяти обов'язкове (а за певних умов і факультативне) викладання релігійно-пізнавальних, релігієзнавчих дисциплін в усіх навчальних закладах. Християнський, а також інші конфесійні компоненти морально-етичного вчення повинні знайти своє повноцінне відображення в курсі морально-етичних предметів з кореляцією для різних вікових груп. Однак викладання релігієзнавчих курсів має бути позаконфесійним. На цьому, до речі,

наголошується і в Рекомендаціях «Релігія та демократія» Парламентської Асамблеї Ради Європи (1999 р.), в яких державам запропоновано «сприяти викладанню в школах порівняльної історії різних релігій, звертаючи увагу на їх походження, подібність деяких їхніх цінностей та різноманіття звичаїв, традицій, свят і т.п.». При цьому звертається увага на те, що «релігійні настанови не можна здійснювати за рахунок уроків про релігію як сутнісну складову історії культури та філософії людства». В інших рекомендаціях ПАРЕ йдеться про те, що «світська держава не повинна накидати своїм громадянам жодних релігійних зобов'язань», а мусить сприяти знанням про різні релігії, формувати принципи толерантності.

А Декларація ООН (1981 р.) «Про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань» (ст. 5/2) наголошує на тому, що «кожна дитина має право на доступ до освіти у сфері релігії або переконань відповідно до бажання її батьків, ... і не може бути примушена до навчання у сфері релігії чи переконань, всупереч бажанням її батьків, ... у цьому разі керівним принципом є інтереси дитини». Дитина має бути убезпечена від будь-яких форм дискримінації на ґрунті релігії і переконань.

Варто нагадати, що питання про можливість викладання релігії в державних школах неодноразово розглядав Комітет з прав людини ООН, який встановив, що вивчення в державних школах загальної історії релігії і етики дозволено за умови, якщо його подають нейтрально і об'єктивно. До речі, у згаданій вище «Декларації ООН...» також наголошено що «вести викладання з питань релігії або переконань слід у місцях, що підходять для цієї мети».

Цитування подібних вимог міжнародних правових документів, що відносяться до проблем дитини, її релігійної освіти, її свободи совісті, можна продовжити. Але суть цих вимог одна — в центр ставляться інтереси дитини, її свобода.

У конституційно-правовому контексті дані вимоги та рекомендації документів міжнародних організацій мають бути враховані нашою державою. Вона повинна сприяти розширюванню можливостей для одержування релігійної освіти, зокрема й в морально-етичному вимірі, усіма, хто цього бажає. Тим більше, що громадяни України (віруючі батьки, а також їхні діти) можуть здобути релігійну освіту в духовних начальних закладах, створюваних при релігійних організаціях, недільних школах, а також на позашкільних заняттях за рішенням віруючих батьків. Зазначимо, що на початок 2006 року в нашій країні функціонувало 175 духовних навчальних закладів (понад 24 тис. слухачів), більше 12,5 тисяч недільних шкіл.

Зрозуміло, що маємо творчо опанувати міжнародний досвід у розв'язанні даного питання. У зв'язку з цим варто нагадати, що декілька років тому проблеми релігійної освіти в світській школі були предметом обговорювання на спеціальному семінарі у Ватикані. Цікаво, що учасники семінару рекомендували церквам відмовитися від загальної обов'язкової конфесійної освіти молоді в середніх школах і відновити (як демократичну і таку, що відповідає принципу свободи совісті) прицерковну систему освіти, зокрема недільні школи [3, 118].

Узагальнюючи, слід сказати, що сьогодні релігійні організації в Україні мають значну, законодавчо гарантовану можливість дати релігійну освіту

своїм вірним та їхнім дітям. Згідно із Законом про свободу совісті, вони можуть навіть створювати свої загальноосвітні навчальні заклади. То ж цю можливість їм слід сповна використати в межах вимог Конституції України, законодавчих актів держави, шануючи право її громадян, їхніх дітей на свободу совісті, релігії, на стабільність і спокій в поліконфесійному українському соціумі.

Література:

1. *Міль Дж.* Про свободу: Есе. — К., 2001. — С. 59.
2. *Бурьянов С. А.* Свобода совести в российской науке, законотворчестве и правоприменении // Право и политика. — 2001. — № 7. — С. 28.
3. Вступая в третье тысячелетие: религиозная свобода в плюралистическом обществе. — М., 2000. — С. 118.

***Михаил Бабий.* Религиозный компонент в светской школе в условиях свободы совести: украинский и международный правовой контекст**

В статье рассматриваются положительные и отрицательные последствия инкорпорации религиозного компонента в систему светского образования и коррелятивность этого процесса с принципами свободы совести, украинскими и международными правовыми нормами.

***Myhaylo Babiy.* Religious Component in the Secular School Under Condition of Liberty of Conscience: Ukrainian and International Legal Context**

Positive and negative consequences of the religious component incorporation into the secular education are examined in the article. It is shown the correlation of this process with the principles of liberty of conscience, Ukrainian and international legal norms.